

Het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE) krijgt vragen binnen over mogelijke radicalisering waarbij de online wereld een rol speelt. Ook in beleid, media en wetenschap is de afgelopen jaren de aandacht gegroeid voor de rol van het internet, en in het bijzonder sociale media en online content, in radicalisering naar extremisme. Om burgers en professionals advies en handelingsperspectief te bieden, baseert het Landelijk Steunpunt Extremisme zich op de laatste wetenschappelijke inzichten. Deze handreiking is voor zowel burgers als professionals en geeft inzicht in de bestaande kennis over de rol van het internet in radicalisering naar extremisme. Daarnaast wordt toegelicht wat de online anonieme chatdienst (Chat met LSE) kan betekenen voor personen met zorgen en vragen over (online) radicalisering. Tot slot wordt verwezen naar reeds beschikbare handreikingen en factsheets met daarin concrete handvatten die professionals en burgers kunnen helpen in het omgaan met de rol van de online leefwereld bij radicalisering.

Wat is radicalisering?

Radicalisering is een proces waarbij een persoon (of groep) steeds extremere opvattingen ontwikkelt die afwijken van de gangbare normen in de samenleving. Dit kan samengaan met een streven naar ingrijpende sociale of politieke veranderingen en het omzetten van deze opvattingen in concrete acties. Op zichzelf hoeft dit niet problematisch te zijn. Radicalisering wordt echter problematisch wanneer dit dreigt uit te monden in (gewelddadig) extremisme. Een persoon verbindt dan consequenties aan de extreme opvattingen, bijvoorbeeld in de vorm van het overtreden van de wet en het verheerlijken of uitoefenen van geweld om zijn idealen te bereiken.

Er is niet één beschrijving of verklarend model van radicaliseringsprocessen die op alle personen en situaties van toepassing is. Het proces van radicalisering is vaak grillig, waarbij er in de regel sprake is van een breed pallet aan individueel psychologische kenmerken, sociale omgevings-/groepsfactoren en sociaal-maatschappelijke omstandigheden die in afwisselende mate een rol kunnen spelen. Ook varieert de manier waarop de verschillende risicofactoren en beschermende factoren met elkaar interacteren en elkaar beïnvloeden van persoon tot persoon. Ditzelfde geldt voor de online wereld. Deze kan, in meer of mindere mate, een rol spelen in een radicaliseringsproces.

Online invloeden op radicalisering

Recente beleidsstukken beschrijven dat online extremistische propaganda, contacten en netwerken de laatste jaren steeds vaker een belangrijke rol spelen in het radicaliseringsproces naar gewelddadig extremisme, vooral onder jonge en soms minderjarige personen (NCTV, 2023). Wetenschappelijke studies ondersteunen dat het internet een faciliterende en versnellende rol kan spelen bij radicaliseringsprocessen, maar het internet wordt niet beschouwd als een oorzaak op zichzelf (Goede et al., 2022). Online invloeden dienen niet los gezien te worden van de offline realiteit. Radicalisering gebeurt zelden in een online vacuüm zonder invloeden en factoren die in de 'offline wereld' spelen. Online- en offline invloeden zijn vaak met elkaar verweven en kunnen elkaar versterken (Von Behr et al., 2013; Gill, 2015; Valentini et al., 2020).

Hoe extremistische actoren gebruik maken van het internet

Sinds de vroege dagen van het internet maken extremistische groeperingen, waaronder zowel extreemrechtse als jihadistische groepen, gebruik van het online domein voor doeleinden zoals propaganda, rekrutering, planning, logistiek en financiering (Winter et al., 2021).

Het internet geeft hen bijvoorbeeld de mogelijkheid tot netwerken, het uitwisselen van ideologische ideeën, het verspreiden van extremistische muziek, het opbouwen van een ideologisch wereldbeeld, het ondermijnen van de geloofwaardigheid van de massamedia en het creëren van een vijandbeeld van de staat en de media (Goede et al., 2022; Neumann, 2015). Het internet biedt extremistische actoren dus een toegankelijke manier om boodschappen te verspreiden, een wereldwijd publiek aan te spreken en gelijkgestemden te vinden. Hierbij profiteren ze van de anonimiteit die het internet hen en hun publiek biedt (Schils, 2016).

De online aanwezigheid van extremistische actoren heeft zich aangepast aan de technologische ontwikkelingen. Wat begon met statische websites evolueerde naar interactieve fora en sociale media zoals Facebook en X. Met de afnemende toegankelijkheid van mainstream sociale media voor deze groepen zijn ze steeds meer gaan vertrouwen op gesloten chatapplicaties, zoals Telegram (Ganesh & Bright, 2020; Gill, 2017; Winter et al., 2021). Ook wordt er slim gebruik gemaakt van gaming- en streamingplatforms voor eigen doeleinden (Robinson & Whittaker, 2021; Schlegel & Kowert, 2024).

Daarnaast zijn de manieren van online communiceren steeds verfijnder geworden met het gebruik van steeds professionelere vormen van media, versleutelde communicatie en slimme tactieken om de controle van sociale media platforms te omzeilen (Ganesh & Bright, 2020; Van Wonderen et al., 2023). Denk bij dat laatste bijvoorbeeld aan het gebruik van memes (afbeeldingen of video's met een korte tekst) en emoji's (icoontjes die gedeeld kunnen worden op sociale media) die impliciet extremistische boodschappen met zich mee dragen die voor 'buitenstaanders' moeilijk te herkennen zijn (Van Wonderen et al., 2023). Dit fenomeen wordt 'dog whistling' genoemd.

De invloed van extremistische propaganda

Extremistische groepen verspreiden hun ideologieën en rechtvaardigen geweld via online propaganda. Hierdoor ontstaan zorgen om de potentiële impact op degenen die deze content bekijken of beluisteren, in het bijzonder bij jongeren, omdat zij in het algemeen meer vatbaar zijn voor radicale ideeën en boodschappen en bovendien veel tijd online doorbrengen. Blootstelling aan extremistische content betekent echter niet per definitie dat personen ook radicaliseren. Als personen niet open staan voor dergelijke idealen dan zal blootstelling aan extremistische content geen, of zelfs een averechts, effect hebben (Rieger et al., 2013). Wel zouden specifieke factoren, zoals een hoge mate van sensatiezucht en agressieve neigingen, iemand meer vatbaar kunnen maken (Wolfowicz et al., 2022).

Filterbubbels en echokamers

Wanneer we spreken over de invloed van het internet op radicalisering naar extremisme komen vaak de termen 'filterbubbel' en 'echokamer' naar voren. Een filterbubbel, ook wel informatieluchtbel genoemd, ontstaat wanneer personalisatie-algoritmen ervoor zorgen dat een persoon voornamelijk online berichten en beelden te zien krijgt die voor die persoon als relevant of interessant worden beschouwd. Deze algoritmen baseren hun aanbevelingen, en dus wat iemand wel en niet te zien krijgt, op gegevens zoals een profiel, de zoekgeschiedenis en de content waarop de persoon reageert.

Met deze filterbubbels ontstaat de zorg dat een internetgebruiker die in aanraking komt met extreme content automatisch wordt verwezen naar vergelijkbare en extremere content en aanbevelingen krijgt voor contacten met vergelijkbare interesses en denkbeelden. De zorg is dat personen zo steeds dieper in het 'konijnenhol' van extremistische inhoud en contacten worden getrokken, wat de weg zou openen naar (verdere) radicalisering (Wolfowicz et al., 2023). Ook bestaan er zorgen dat door algoritmen de vind- en zichtbaarheid van extremistische content en netwerken op het internet toeneemt (Van Wonderen et al., 2023).

Er is echter (nog) geen duidelijkheid over wat de daadwerkelijke invloed is van deze algoritmen op het al dan niet terechtkomen in een filterbubbel van extremistische content. Wel is bekend dat de eigen keuzen, gedragingen en voorkeuren van personen, zoals het actief op zoek gaan naar extremistische content, het abonneren op kanalen die deze content aanbieden en het doorsturen van links naar die content, hierbij minstens zo belangrijk zijn als de rol van algoritmen (Wolfowicz et al., 2023, Van Wonderen et al., 2023).

Filterbubbels kunnen bijdragen aan het vormen van zogeheten 'echokamers'. Filterbubbels maken het namelijk makkelijker om netwerken van personen met soortgelijke opvattingen te vinden en te creëren. In deze 'echokamers' zien en delen gelijkgestemden vooral bevestigende informatie en tegengestelde meningen worden genegeerd. De theorie is dat (zelfverkozen) onderdompeling in deze netwerken kan leiden tot verdere versterking en normalisering van extremistische opvattingen.

Op dit moment is er echter nog maar beperkt wetenschappelijk bewijs voor de effecten van echokamers op radicalisering. Wel laten casussen zien dat ze een rol kunnen spelen. Het is hierbij belangrijk (opnieuw) te benadrukken dat de online en offline context met elkaar verweven zijn. Het is in de praktijk lastig vast te stellen of iemand specifiek door online invloeden radicaliseert, of dat andere factoren een grotere rol hebben gespeeld (Van Wonderen et al., 2023).

De sociale dynamiek binnen online gemeenschappen en de impact op radicalisering

Extremistische groepen maken gebruik van het internet om een gedeelde identiteit te creëren. Door middel van taalgebruik, symbolen en merchandise worden subculturen gevormd. Zo dragen memes bijvoorbeeld bij extreemrechts bij aan groepsvorming, doordat deze vooral herkenbaar zijn voor personen binnen de groep en minder makkelijk te begrijpen zijn voor 'de buitenwereld' (NCTV, 2024; Peeters et al., 2022).

Deel zijn van deze online subculturen kan personen diverse voordelen bieden, zoals een gevoel van verbondenheid, erkenning en een gedeeld doel. Personen die offline geen of minder (sociale) aansluiting hebben, en online wel sociale verbondenheid ervaren, kunnen zich als gevolg daarvan verder terugtrekken uit netwerken in de fysieke wereld (Mølmen & Ravndal, 2021). Ook kan de betrokkenheid bij een (radicale) gemeenschap resulteren in spanningen binnen oorspronkelijke sociale relaties, zoals met familie, vrienden of collega's, en uiteindelijk tot steeds verdere isolatie van hen (Bjørge en Carlsson, 2005). Dit kan bijvoorbeeld gebeuren wanneer personen zich steeds openlijker extremistisch gaan uiten en/of publiekelijk extremistisch gedrag vertonen, mogelijk onder invloed of druk van de (online) groep. Wanneer oorspronkelijke relaties onder druk komen te staan, wordt het moeilijker om een andere weg in te slaan en kunnen personen steeds meer richting de extremistische groep worden gedreven.

Heb je zorgen over mogelijke (online) radicalisering?

Het kan zijn dat het online gedrag of de online uitingen van een persoon leiden tot zorgen om mogelijke radicalisering. De reactie van professionals en naasten is van belang in het signaleren en voorkomen van (verdere) radicalisering naar extremisme.

Chat met LSE

Het kan zijn dat personen met vragen en zorgen over (mogelijke) radicalisering en extremisme terughoudend zijn om deze zorgen te delen. Daarom biedt Chat met LSE de mogelijkheid om deze vragen en zorgen online te bespreken. De chat is er voor iedereen die vragen heeft over iemand uit hun sociale omgeving, voor professionals die tijdens hun werk te maken krijgen met (mogelijke) radicalisering en voor personen die zich zorgen maken over hun eigen gedachten en gevoelens. Bij Chat met LSE kan je anoniem en kosteloos je verhaal delen met het chatteam dat informatie en advies geeft en, als dit nodig is, kan helpen om passende ondersteuning te vinden.

Meer weten over de rol van internet bij radicalisering?

Hieronder staan enkele verwijzingen naar handreikingen en factsheets met daarin handvatten voor de omgang met personen waarbij mogelijk sprake is van radicalisering waarbij de online leefwereld een rol speelt.

- [Deze factsheet](#) van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) geeft tips voor ouders en leerkrachten om in gesprek te gaan over radicalisering en polarisatie door media.
- De Expertise-unit Sociale Stabiliteit van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid geeft [in deze factsheet](#) een overzicht van de online dimensie bij radicaal- en extreemrechts gedrag (2021). Hierin wordt het discours, de groepen, online kanalen en veelgebruikte symbolen en taalgebruik in Nederland besproken. Ook wordt ingegaan op de betekenis hiervan voor offline activisme en wordt een handelingsperspectief geboden voor gemeenteprofessionals.
- De Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) heeft een fenomeenanalyse (2024) gepubliceerd die bijdraagt aan het herkennen, begrijpen en duiden van memes door 'extreemrechts'. Deze lees je [hier](#).
- Het LSE heeft eerder een [handreiking](#) uitgebracht over rechtsextremisme, waarbij ook aandacht is voor de daarbij horende internetcultuur.

Meer over het LSE

Het Landelijk Steunpunt Extremisme biedt hulp en advies aan burgers en professionals in de omgang met radicalisering en extremisme. Wij werken op het snijvlak van zorg en veiligheid. Vanuit een professionele houding, met kennis van zaken en onbevooroordeeld. Betrokken bij onze cliënten en bevlogen in ons werk. Daarbij zijn mensenrechten, de kaders van de Nederlandse wet en de nationale veiligheid leidend. Wij baseren ons op de laatste wetenschappelijke inzichten en kennis over radicaliseringsprocessen.

Heb je algemene of specifieke vragen over (mogelijke) radicalisering, dan kun je contact opnemen via de website: www.landelijksteunpuntextremisme.nl of via het telefoonnummer: 088 - 20 80 080.

Bronnen

Bjorgo, T. & Carlsson, Y. (2005). Early intervention with violent and racist youth groups. Geraadpleegd op 3 juni 2024, via <https://www.ciaonet.org/>

Ganesh, B., & Bright, J. (2020). Countering Extremists on Social Media: Challenges for Strategic Communication and Content Moderation. *Policy & Internet*, 12(1), 6-19. <https://doi.org/10.1002/poi3.236>

Goede, L., Schröder, C., Lehmann, L. & Bliesener, T. (2022). Online Activities and Extremist Attitudes in Adolescence: An Empirical Analysis with a Gender Differentiation. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 105(4), 257-274. <https://doi.org/10.1515/mks-2022-0021>

Gill, P., Corner, E., Conway, M., Thornton, A., Bloom, M., and Horgan, J., 2017. Terrorist Use of the Internet by the Numbers. *Criminology & Public Policy*, 16 (1), 99-117

Gill, P., Corner, E., Thornton, A., & Conway, M. (2015). What are the roles of the Internet in terrorism? Measuring online behaviours of convicted UK terrorists. *VOX Pol*. Geraadpleegd op 3 juni 2024, via <https://openresearch-repository.anu.edu.au/home>

Mølmen, G. N., & Ravndal, J. A. (2023). Mechanisms of online radicalisation: how the internet affects the radicalisation of extreme-right lone actor terrorists. *Behavioral sciences of terrorism and political aggression*, 15(4), 463-487.

Neumann, K. (2015). Zwischen NS-Propaganda und Facebook. Eine Analyse der Nutzung und Relevanz von Massenmedien und internen Medien innerhalb der rechtsextremen Szene in Deutschland. *Journal Exit-Deutschland. Zeitschrift für Deradikalisierung und demokratische Kultur*, 1, 71-90.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid. (2023). Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland. 2023. Geraadpleegd op 3 juni 2024, via <https://www.nctv.nl/>

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid. (2024). Memes als online wapen. Fenomeenanalyse naar het gebruik van memes door extreemrechts. Geraadpleegd op 3 juni 2024, via <https://www.nctv.nl/>

Peeters, T., Van Wonderen, R., Burggraaff, D., & De Wit, N. (2022). Online extreemrechtse radicalisering. Handvatten voor een preventieve aanpak. Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd op 3 juni 2024, via <https://www.verwey-jonker.nl/>

Pauwels, L. J., & Hardyns, W. (2018). Endorsement for extremism, exposure to extremism via social media and self-reported political/religious aggression. *International journal of developmental science*, 12(1-2), 51-69.

Reding, A., von Behr, I., Edwards, C., & Gribbon, L. (2013). Radicalisation in the digital era: The use of the internet in 15 cases of terrorism and extremism. Geraadpleegd op 3 juni 2024, via www.RAND.org

Robinson, N., & Whittaker, J. (2020). Playing for hate? Extremism, terrorism, and videogames. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-36.

Rieger, D., Frischlich, L., & Bente, G. (2013). Propaganda 2.0: Psychological effects of right-wing and Islamic extremist internet videos. Wolters Kluwer.

Schumann, S., Clemmow, C., Rottweiler, B., & Gill, P. (2024). Distinct patterns of incidental exposure to and active selection of radicalizing information indicate varying levels of support for violent extremism. *PLoS one*, 19(2), e0293810.

Schils, N., & Pauwels, L. J. R. (2016). Political Violence and the Mediating Role of Violent Extremist Propensities. *Journal of Strategic Security*, 9(2), 70-91.

Schils, N. (2017). Leidt online gewelddadig extremistische inhoud tot gewelddadige radicalisering? Gebruik en invloed van het internet en nieuwe sociale media. In M. De Waele, J. Noppe, & A. Garssen (Eds.), *Aanpak van gewelddadige radicalisering*, 42, pp. 61-77. Maklu.

Soral, W., Bilewicz, M., & Winiewski, M. (2018). Exposure to hate speech increases prejudice through desensitization. *Aggressive behavior*, 44(2), 136–146. <https://doi.org/10.1002/ab.21737>

Schlegel, L., & Kowert, R. (2024). *Gaming and Extremism: The Radicalization of Digital Playgrounds* (p. 234). Taylor & Francis.

Valentini, D., Lorusso, A. M., & Stephan, A. (2020). Onlife extremism: Dynamic integration of digital and physical spaces in radicalization. *Frontiers in psychology*, 11, 481289.

Wolfowicz, M., Hasisi, B., & Weisburd, D. (2022). What are the effects of different elements of media on radicalization outcomes? A systematic review. *Campbell systematic reviews*, 18(2), e1244.

Wolfowicz, M., Weisburd, D., & Hasisi, B. (2023). Examining the interactive effects of the filter bubble and the echo chamber on radicalization. *Journal of Experimental Criminology*, 19(1), 119–141.

Winter, C., Neumann, P., Meleagrou-Hitchens, A., Ranstorp, M., Vidino, L., & Fürst, J. (2021). Online Extremism: Research Trends in Internet Activism, Radicalization, and Counter-Strategies. *International Journal of Conflict and Violence*, 14, 1–20. <https://doi.org/10.4119/ijcv-3809>